

Игор Ивковић

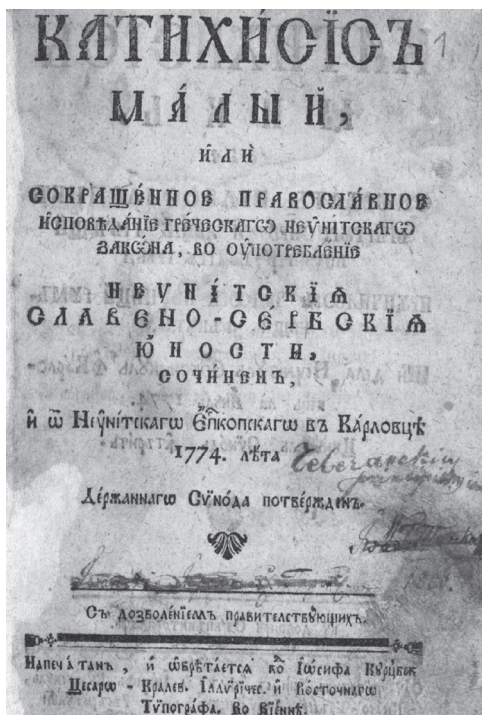
магистар теолошких наука

Уџбеници веронауке за гимназије и средње школе у Србији у протекла два века

Сажетак: Циљ овог рада је да прикаже уџбенике веронауке који су се користили у гимназијама и средњим школама у Србији од ослобођења од турског ропства до данас. Како не постоји каталог ни библиографија уџбеника за основне и средње школе из веронауке у протекла два века њеног постојања у Србији, то ће овај рад значајно допринети овој теми. Рад приказује ауторе, наслове и изгледе уџбеника веронауке за гимназије и средње школе у овом периоду.

Кључне речи: Веронаука, катихизиси, гимназије и средње школе, библиографија, аутори уџбеника, изглед уџбеника.

Уџбеници веронауке од 1830. године до почетка Првог светског рата

РАЈИЋ, Ј., Катихизис малиј или сокращеноје православноје исповједаније греческаго неунитскаго закона, Беч, 1776.

Ослободивши се од Турака, самостална Србија добија прву гимназију у Београду тек 1830. године са доласком Димитрија Исаиловића на позив кнеза Милоша. Она се звала Велика школа, а у ствари је била први гимназијски разред. Са преласком у Крагујевац 1833. ова школа добија назив гимназија, која је тада била највиша у Србији, иако у рангу нижих гимназија. У складу са одредбама Сретењског устава из 1835. објављен је „План за школе како имају постојати“ бр. 3394 од 22. августа 1836. по коме у местима где обитава архијереј ничу будуће гимназије, најпре као главне — правитељствене школе: 1836. у Зајечару, а 1837. у Шапцу и Чачку. Ове школе су заправо биле дво-разредне полугимназије, тј. школе са две граматикалне класе у рангу нижих гимназија и називале су се гимназијске класе. Веронаука као „Наука хришћанска“ је по наставном плану од 1835. први и обавезни предмет који се опширније учио и у другој граматикалној класи главних школа. У овим школама уџбеници формално нису постојали, већ су ђаци на

хартими зарезаним гушћим перима записивали предавана знања и из тога учили. Градиво из веронауке се записивало и учило чисто вербалистички, напамет од речи до речи. Број недељних часова није био одређен и зависио је од увиђавности и способности наставника. Професори су били Пречани, тј. Срби пореклом преко река Саве и Дунава, из војвођанског дела Хабзбуршке монархије, који су завршили гимназије и две године Богословије у Сремским Карловцима.¹ Ови професори су највероватније у настави користили „Мали катихизис“ Јована Рајића², из кога су и они учили у гимназији и Карловачкој богословији.³

Мали катихизис је био скраћено православно исповедање грчког неунијатског закона архимандрита Јована Рајића, а пошто је био потврђен од Держанаго Синода називао се и Синодални катихизис. Написан је на српско-словенском језику, а преведен на влашки и немачки језик (1776). Доживео је више издања на српско-словенском језику (Беч: 1785, 1793, 1862; Будим: 1805, 1845, 1847, 1854), а из њега се предавала веронаука у српским школама Хабзбуршке монархије до 1870. године. Под утицајем тридентског, контрареформаторског римокатоличког богословља, а преко „Малог катихизиса“ Петра Могиле (1646) и утицаја руског богослова Теофана Прокоповича и исповедничког богословља Кијевске духовне академије где се образовао, Рајић је у свој „Мали катихизис“ пренео погрешни есенцијалистички приступ Богу, сакраменталистички приступ Тајнама, и схоластичку концепцију катихизиса: Символ вере, Свете Тајне, Декалог, Молитва, етика са каталогом смртних грехова и врлина (+9 формалних „црквених“ заповести). Његов катихизис, али и сви остали уџбеници веронауке до краја 20. века били су непредањски, тј. одступали су од светоотачке катихизације. Под утицајем просветитељства, катихизисима се покушавало да схоластичком методом пренесе „логичко“, феноменолошко знање о Богу, које је било рационално и без личног, литургијско-подвижничког сусрета са Богом у богослужењу. Крајњи циљ катихизације је био да се ученици морално усаврше, познавањем и испуњењем закона и заповести, примајући невидљиву благодат Божију причешћем уз четири велика поста. Очекивало се аутоматско постизање друштвене хармоније и благостања у историји, мада моралност није питање информисаности већ литургијско-подвижничког етоса, који извире из литургијског заједничарења са Христом и другим конкретним личностима и службама.

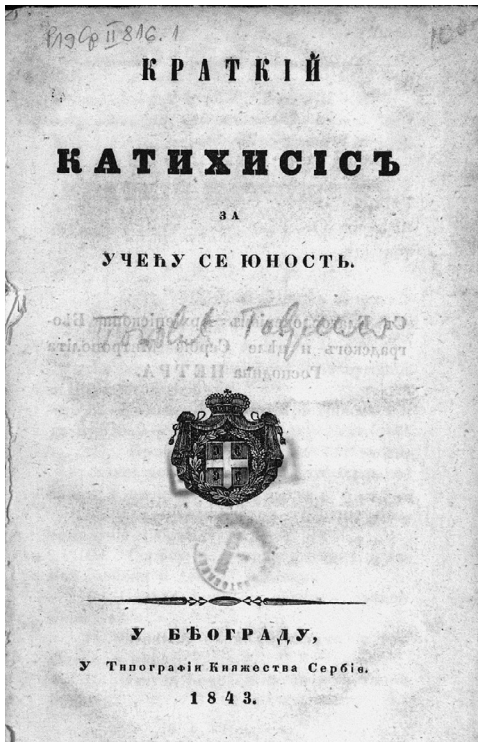
Попечитељство просвештенија (министарство просвете) је 18.09.1838. године предложило, а кнез Милош је под бр. 2947. од 26.09.1838. одобрио наставни план за гимназије, по којем се у свим гимназијалним класама предаје катихизис под називом „Наука християнска“.⁴ Импровизације образовно-васпитног рада професора без званичног уџбеника трајала је деценијама и стварала потешкоће нарочито приликом преласка ученика из једне у другу школу. Постојала је велика неуједначе-

¹ У Зајечару су предавали *Живојин Керечки* из села Војке у Срему, *Ђорђе Гашиаровић* и *Исак Ајџанас Облучаревић* из Велике Писанице у западној Славонији. У Чачку су предавали *Јован Туцаковић* и *Живојин Керечки*. У Шапцу су предавали *Радован Пантелић* и *Адам Обрадовић*.

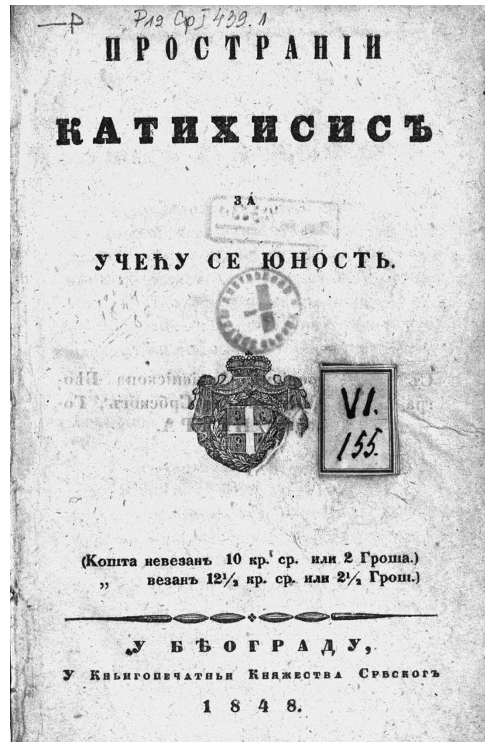
² Јован Рајић (1726–1801), архимандрит манастира Ковиља (1772–1801), српски историчар, писац и педагог. Школовао се у родним Сремским Карловцима, затим у Новом Саду, у латинској језуитској гимназији у Комарому (1744–1748), у протестантској гимназији у Шопрону (1748–1752) и на Кијевској духовној академији (1753–1756). На Духовној колегији у Новом Саду био је ректор и професор богословских предмета (1767–1772). Поред Катихизиса написао је више хришћанских историја, обредних књига и полемичких богословских списа. Најзначајније му је дело „Историја разних народа, наипаче Болгар, Хорватов и Србов“.

³ ГАВРИЛОВИЋ, Н., Карловачка богословија, Сремски Карловци, 1984, 24. и 53.

⁴ МИЛИЋЕВИЋ, М. Ђ., Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године, Београд, 1868, 68–69.

ПОПОВИЋ, Г., Кратки катихизис,
Београд, 1843.

ПОПОВИЋ, Г., Пространији Катихизис,
Београд, 1848.

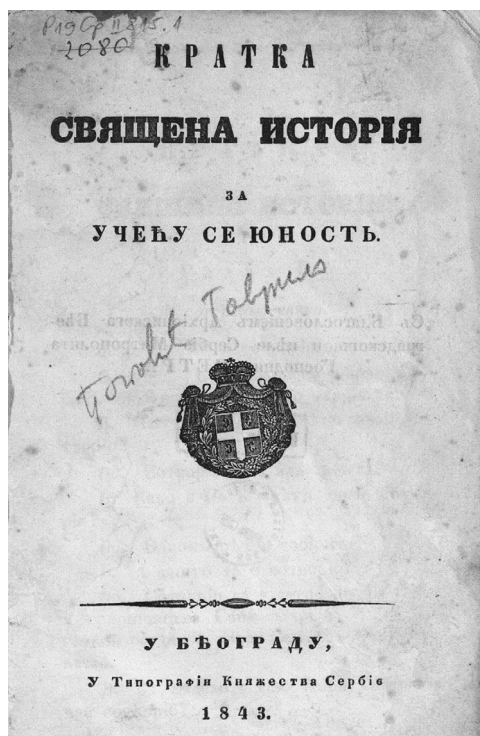
ност предзнања, јер обрађено градиво често није имало везе са градивом веронауке у другој школи, тј. коју је предавао други вероучитељ. Тек 23.09.1844. донешен је први закон о гимназијама „Устројеније јавног училишног наставленија“, којим је било прописано једнолико предавање у свим гимназијским школама. Главне школе су подигнуте на степен полугимназије са четири разреда, а гимназије су имале шест разреда. Од тада настава је предметна, тј. наставници предају по предметима, а не по разредима. Они држе наставу четири сата дневно. Предвиђено је да се веронаука предаје у првом разреду као „катихизис о вери“, у другом као „катихизис“, у трећем као „историја библијска“, у четвртном као „историја цркве хришћанске“, у петом опет као „катихизис о вери“ и у шестом разреду „из катихизиса о љубави и надежди“.⁵ До 1843. није било уџбеника, а онда се појављују уџбеници за све предмете, па и веронауку. Аутори уџбеника били су архимандрит Гаврило (Поповић)⁶ и митрополит Михаило (Јовановић)⁷:

⁵ МИЛИЋЕВИЋ, М. Ђ., исто, 71.

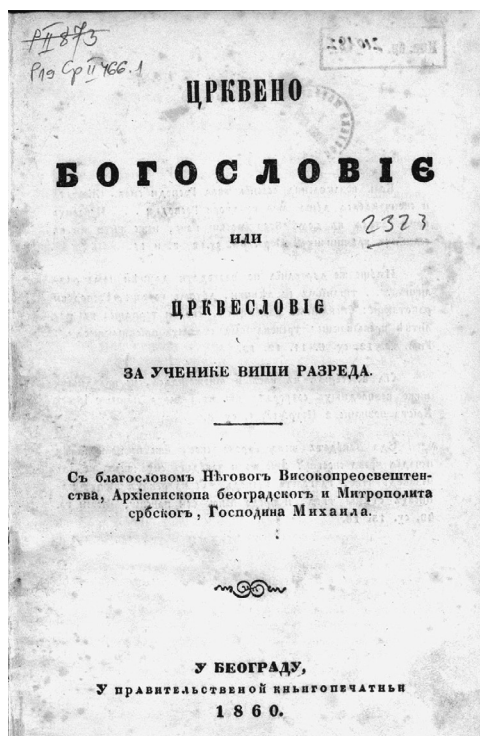
⁶ Гаврило Поповић (1811–1871), завршио Богословију у Сремским Карловцима, професор Богословије у Београду (1836–1839; 1849–1852; 1856–1859), вероучитељ у Лицеју (1839–1844), Ректор Лицеја (1842/43), архимандрит од 1844. Епископ шабачки (1860–1866), плодан писац и члан Српског Ученог Друштва од 1842. Његов „Кратки катихизис“ доживео је два издања (1843, 1844), „Кратка свјаштена историја“ три издања (1843, 1844, 1849), а „Пространији Катихизис“ четири издања (1848, 1856, 1863, 1865).

⁷ Михаило Јовановић (1826–1898), завршио Богословију у Београду, магистар богословља на Кијевској духовној академији (1853), Епископ шабачки (1854–1859), Архиепископ београдски и Митрополит српски (1859–1881; 1889–1898), први председник Црвеног крста Србије.

ПОПОВИЋ, Г., Кратка свјаштена историја, Београд, 1843.

ЈОВАНОВИЋ, М., Црквено богословије или Црквесловије за ученике виших разреда, Београд, 1860.

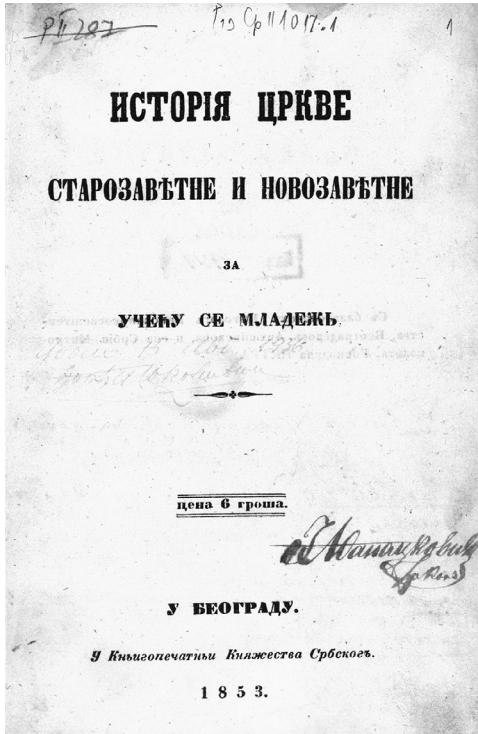
Ови први уџбеници су писани на српско-словенском језику⁸ који је ученицима био оптерећујући, јер га нису добро разумели. Молитве, Божје заповести, цитати Св. Писма и чланови Символа вере били су у уџбеницима на црквенословенском језику и тако се учили напамет.

Велике новине у образовање у Србији донело је „Устројеније књажеско-србске гимназије“ од 15.09.1853. Овај закон је поставио гимназију са седам разреда, а што се тиче наставног плана из „Науке христијанске“ у прва два разреда се учила свештена историја Старог и Новог завета, у трећем и четвртм катихизис, у петом, шестом и седмом разреду историја православне источне хришћанске цркве или литургија.⁹ У настави из свештене историје Старог и Новог завета у гимназијама више се није користио Поповићев уџбеник на српско-словенском језику „Кратка свјаштена историја“ већ Скворцова¹⁰:

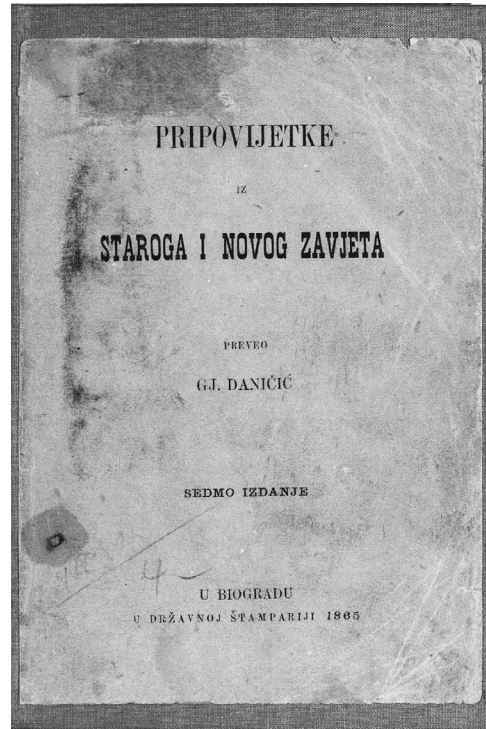
⁸ Српско-словенски језик (славјаносербски, славјаносербскій) није био говорни српски (Вуков) језик, већ језик образованих људи (свештенства и виших слојева друштва), нарочито у Војводини, са пуно архаичних речи и партиципа. Слова нису била из Вукове азбуке, већ старим словима и (i), j (й), ју (ю), ја (я), је (е), јат (ѣ) и непотребним танким и дебелим „јер“ (ѣ, ѣ) на крају речи које се завршавају на сугласнике. Колико је то стари језик представљао проблем ученицима, види се по преводима молитава и Символа вере на српски језик, на маргинама сачуваних уџбеника из оног времена (Пространији Катихисис за учењу се младеж, Београд, 1865. <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/2659>).

⁹ НЕГОТИНСКА ГИМНАЗИЈА 1839–1989, Неготин, 1989, 38.

¹⁰ Константин Иванович Скворцов (1821–1876), руски писац, професор патрологије на Кијевској духовној академији и доктор богословља (1857–1876). Његова „Историја цркве старозаветне и новозаветне“ на српско-словенском језику је доживела три издања (1853, 1856, 1865) и једно на српском језику (1874).

Скворцов, К. И., Историја цркве старозавѣтне и новозавѣтне : за учећу се младежь, Београд, 1853.

ДАНИЧИЋ, Ђ., Приповијетке из Старога и Новог завјета, Београд, 1865

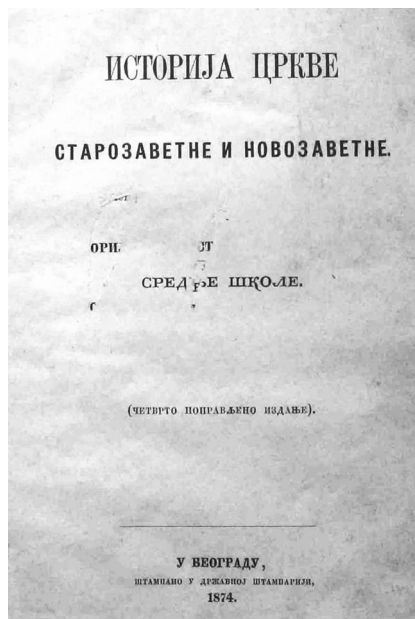
Новим „Законом о Устројству Гимназија“ од 19.9.1863. пуна гимназија се поново свела на шест разреда, а полугимназија је остала са четири разреда. Веронаука се у првом разреду учила као „историја библијска“, у другом као „први део катихизиса“, у трећем као „продужење катихизиса“, у четвртм „историја цркве до V периода“, у петом „историја цркве до II периода“ и у шестом „историја цркве од II периода до краја“.¹¹

По наставном плану из 1865. веронаука се у првом разреду гимназија предавала као Библијска историја Старог завета — зими, а Новог завета — лети. Тада се појавило и прво издање „Приповиједака из Старога и Новог завјета“, на реформисаном српском језику, Ђуре Даничића¹², које су се користиле у настави веронауке у гимназијама. У другом разреда гимназија предавао се Катихизис до четвртог члана — зими, а Катихизис до краја прве части — лети из Поповићевог „Пространијег катихизиса“:

Новим наставним планом од 27.8.1874. увећан је број часова, па се веронаука као „Наука хришћанска“ предаје по два часа недељно. „Историја цркве старозаветне и новозаветне, за средње школе“ се учила у првом разреду гимназијских реалки и осталим средњим школама. Катихизис за учио у другом разреду. Тада се поја-

¹¹ МИЛИЋЕВИЋ, М. Ђ., исто, 79–80.

¹² Ђуро Даничић (1825–1882, до 1847. Ђорђе Ј. Поповић), српски филолог и лингвиста, плодан писац, превео Свето писмо Старог завета (ужи канон) на реформисани српски језик и издао дела старе српске књижевности: „Житије Св. Саве“ (Теодосијево, 1860, у издању приписано Доментијану), „Житија Св. Симеона и Св. Саве“ од Доментијана (1865), Никољско јеванђеље (босанске редакције, 1864), „Животи краљева и архиепископа српских“ (Данила и других, 1866) и многа друга мања дела. Његове „Приповијетке из Старога и Новог завјета“ су доживеле осам издања (8. издање 1865).

Историја цркве старозаветне и новозаветне, за средње школе Београд, 1874.

Вероучитељи су се жалили на језик у уџбеницима „као несавремен, и као таква деци неразумљив“. Молитве, цитати Св. Писма и чланови Символа вере, који се тумаче у уџбеницима, били су и даље на црквенословенском језику и као такви учили у школи и примењивали у Цркви. Један вероучитељ 1895. није био задовољан распоредом грађе по разредима и постојећим уџбеницима, који су били „буквални и веома сувопарни“ преводи.¹³

1890. је одобрен нови програм за гимназије и полугимназије. По складу са овим програмом се пишу и преводе уџбеници који ће се користити све до 1902. Аутори ових уџбеника су били г-ђа В. Козирева¹⁴, архимандрит Фирмилијан¹⁵, протојереј Јеврем А. Илић¹⁶, Сава Тодоровић¹⁷, Павле Швабић¹⁸ и Петар С. Протић¹⁹:

¹³ ЦВЕТИНЧАНИН, М., Зајечарска гимназија 1836–1936, Зајечар, 1937, 155.

¹⁴ КОЗИРЕВА В., Краткая священная история ветхого Завета, 1870. Овај преведени уџбеник г-ђе Козиреве био је одобрен за мушке и женске гимназије и доживео је осам издања до 1910. године.

¹⁵ Фирмилијан Дражић (1852–1903), завршио Богословију у Београду, студирао теологију на Халки и у Атини, где је стекао степен магистра, студирао философију у Прагу, као синџел постао је професор београдске Богословије (1880–1891; 1894–1896), као архимандрит постао је ректор београдске Богословије (1893–1896), Скопски митрополит (1902–1903). Плодан богословски писац, а нама интересантан по уџбенику „Црквено обредословље“, који је написао као архимандрит, а који је издат седам година по његовом представљењу.

¹⁶ Јеврем А. Илић (1852–1899), завршио је Богословију у Београду и Кијевску духовну академију, протојереј (1898), професор (1881–1888; 1893–1894; 1896–1899) и ректор београдске Богословије (1898–1899). Писао уџбенике из руског језика и веронауке за основне и средње школе.

¹⁷ Сава Тодоровић (негде: Теодоровић), протопрезвитер-ставрофор и професор и катихета велике реалне гимназије у Земуну. Написао је више уџбеника из моралног богословља.

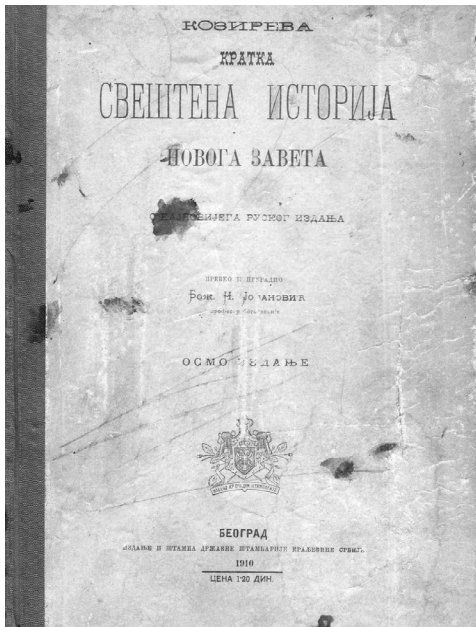
¹⁸ Павле Швабић (1861–1926) је завршио Богословију у Београду и Петроградску духовну академију. Био је професор Богословије у Београду (1892–1911; 1919–1924). Овај плодни црквени историчар написао је два уџбеника веронауке за ученике гимназија и средњих школа.

¹⁹ Петар С. Протић завршио је Кијевску духовну академију. Био је професор Богословије у Београду. Написао је три уџбеника веронауке за ученике гимназија и средњих школа.

вљује четврто, поправљено издање Скворцове „Историје цркве старозаветне и новозаветне“:

Ново раздобље у историји школства у Србији почиње 1880. године. Ово је период у коме се интензивно ради на законском уређењу српског школства, прописују се нови наставни планови и програми и пишу уџбеници у складу са њима. У оквиру Министарства просвете и црквених дела 1880. је основан Главни просветни савет, који је добио значајно место у дефинисању и спровођењу просветне политике, између осталог и у вези са уџбеницима и другим школским књигама. Тачно утврђеним наставним планом из 1881. предвиђено је да се предаје из већ поменутих уџбеника. У првом и другом разреду гимназија из „Приповедака из Старог и Новог завета“ од Ђуре Даничића. У трећем из „Црквеног богословља“ Митрополита Михаила, како се учило у Богословији, али само први, други и трећи део. У четвртном разреду из „Пространијег Катихизиса“ архимандрита Гаврила.

ПРОТИЋ, П., Кратка православна хришћанска етика за ученике и ученице средњих школа, Београд, пето издање 1913.

ПРОТИЋ, П., Наука о богослужењу православне цркве за ученике средњих школа, Београд, 1912.

I разред: КОЗИРЕВА, Свештена историја Старог завета, превод Божидара Н. Јовановића;

II разред: КОЗИРЕВА, Кратка Свештена историја Новог завета, превод Божидара Н. Јовановића, Београд, друго исправљено издање 1892.

III разред: ДРАЖИЋ, Ф., Црквено обредословље, Београд, 1910.

IV разред: ИЛИЋ, Ј. А., Хришћански катихизис (негде Катихизис православне цркве);

V разред: ТОДОРОВИЋ, С., Православна хришћанска моралка, Нови Сад, 1899.

*VI разред:*²⁰ Историја хришћанске цркве и српске цркве у лекцијама састављеним по Смирнову, Дучићу и др.²¹

Школске 1902/03. промењени су уџбеници у гимназијама:

V разред: ПРОТИЋ, П., Кратка православна хришћанска етика за ученике и ученице средњих школа, Београд, 1899.

VI разред: ШВАБИЋ, П., Историја хришћанске цркве, књ. I, Београд, 1894. и Историја српске цркве за ученике и ученице средњих школа, књ. II, Београд 1901.²²

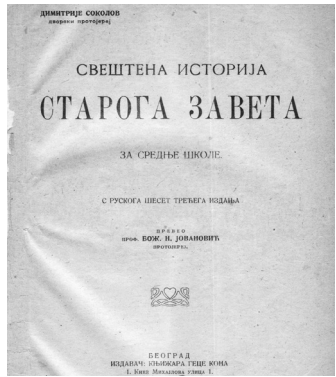
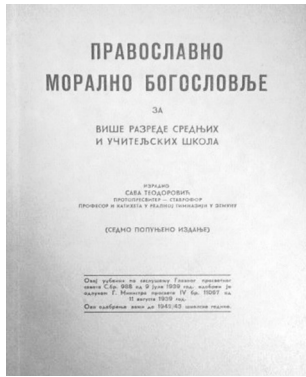
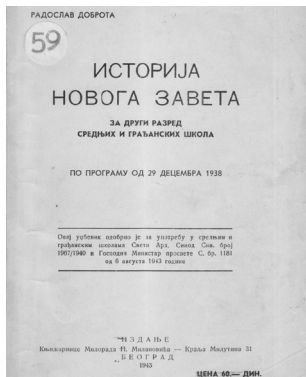
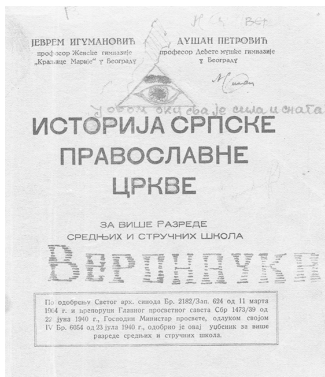
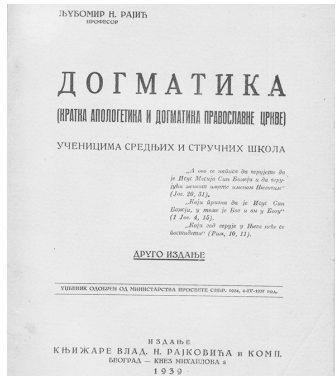
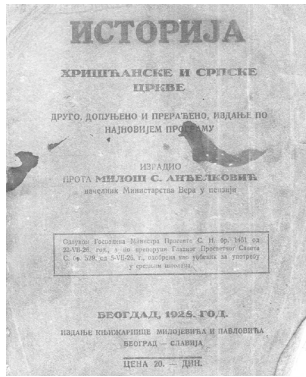
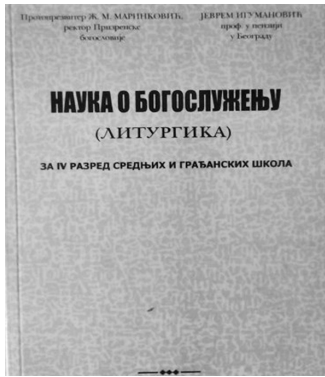
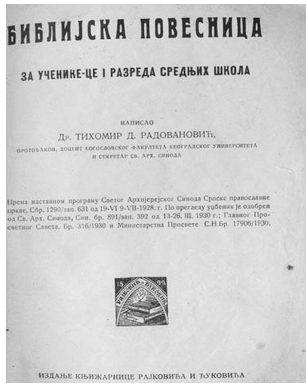
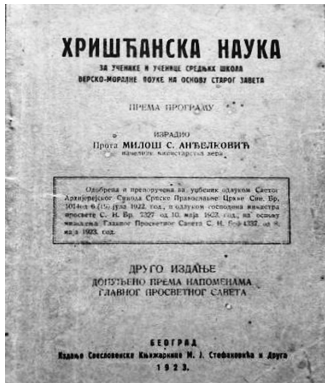
Ови су уџбеници остали и наредних осам школских година у гимназијама и средњим школама.²³ Тек 1912. видимо да се за црквено обредословље, тј. литургику, користи нови уџбеник, као и за етику 1913. године:

²⁰ Годишњи извештај за школску 1900/01. годину Гимназије Доситеја Обрадовића, Ниш, 1901, 15; Годишњи извештај за школску 1901/02. годину Гимназије Доситеја Обрадовића, Ниш, 1902, 26.

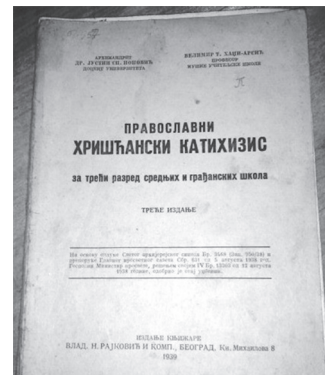
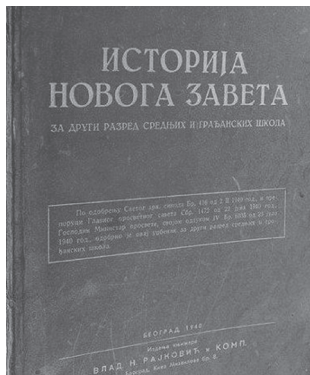
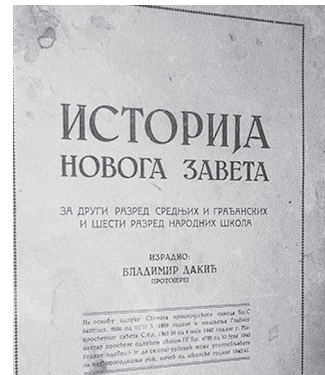
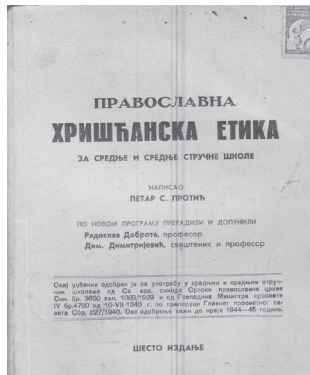
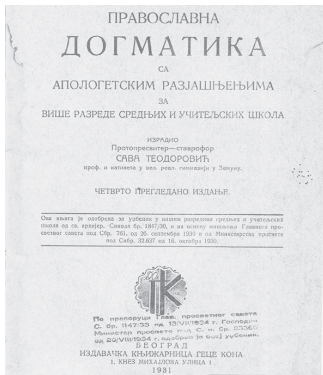
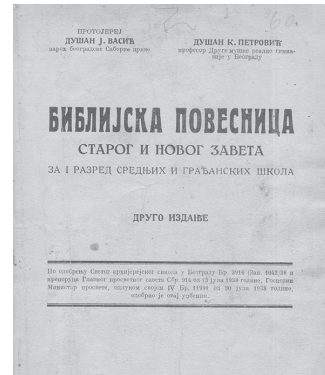
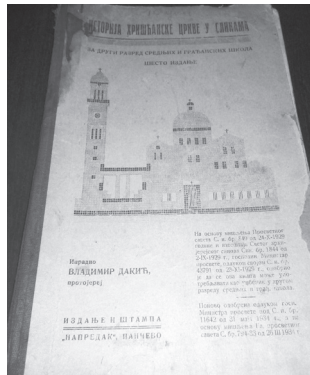
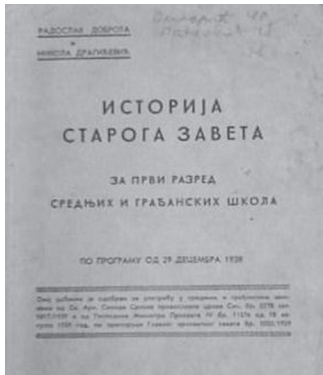
²¹ Овај уџбеник је превео, а местимце допунио и прерадио Павле Швабић.

²² Годишњи извештај за школску 1902/03. годину Гимназије Доситеја Обрадовића, Београд, 1903, 14.

²³ Годишњи извештај за школску 1903/04. годину Гимназије у Зајечару, Београд, 1904, 15; Годишњи извештај за школску 1907/08. годину Гимназије у Зајечару, Зајечар, 1908, 11; Крушевачка гимназија, Извештај о раду и ученичком напретку у школској 1907–1908. години, Крушевац, 1908, 5; Извештај за школску 1908/09. годину Гимназије у Зајечару, Зајечар, 1909, 26; Извештај за школску 1909/10. годину Гимназије у Зајечару, Зајечар, 1910, 26; Извештај за школску 1910/11. годину Гимназије у Зајечару, Зајечар, 1911, 30–32.

Изглед неких уџбеника веронауке (1919-1940)

У средњим школама били су у употреби и уџбеници проте Милоша С. Анђелковића²⁴, проте Добросав М. Ковачевића²⁵ и Јосифа В. Стојановића²⁶:

²⁴ Милош С. Анђелковић (1868–1931) је завршио Кијевску духовну академију. Био је професор Јагодинске учитељске школе и начелник Министарства вера. Прота Милош је написао пет уџбеника за гимназије и средње школе.

²⁵ Добросав М. Ковачевић (1869–1929) је завршио Богословију у Београду и Кијевску духовну академију. Био је ректор Призренске Богословије, професор и ректор Богословије Св. Саве у Београду и Сремским Карловцима, као и професор III гимназије у Београду. Прота Добросав је написао пет уџбеника веронауке за средње школе.

²⁶ Јосиф В. Стојановић (1865–1929) је ванредно завршио Богословију и Кијевску Духовну академију. У просветној служби био је од 1893. Дobar педагог и инспектор народних (основних) школа (1898–1902). Био

- СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска наука за ученике и ученице првог разреда средњих школа, Београд, 1909.
- СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска наука за ученике и ученице другог разреда средњих школа, Београд, 1910.
- АНЂЕЛКОВИЋ, М., Православна хришћанска етика или наука о хришћанском моралу, по програму за V разред средњих школа, Ниш, коректурно издање 1910.
- КОВАЧЕВИЋ, Д., Библијска читанка или верске и моралне приче и поуке, Београд, 1912.
- СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Наука о хришћанском моралу за средње и стручне школе, Јагодина, 1913.
- СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска наука за други разред средњих школа, Јагодина, 1914.

Уџбеници веронауке после Првог до краја Другог светског рата

После Првог светског рата наставни планови су се често мењали у Краљевини Југославији. По самим уџбеницима за средње школе види се да се наставни план и за веронауку често мењао 1920, 1924, 1926, 1928, 1938. и 1942. Веронаука је као обавезан предмет била регулисана Законом о верској настави од 23.9.1933. године.²⁷ Наставни програм „веронауке или хришћанске науке“ је изгледао овако: 1. разред: Библијска историја Старог завета, 2. разред: Библијска историја Новог завета са најважнијим догађајима из историје Цркве, 3. разред: Катихизис (основне истине православне вере и морала), 4. разред: Литургија (основни појмови о богослужењу и црквеној уметности), 5. разред: Општа историја Цркве, 6. разред: Историја Српске цркве, 7. разред: Догматика са апологетским објашњењима, 8. разред: Морално богословље.²⁸ Веронаука се до школске 1927/28. учила од I–V разреда, а од школске 1928/29. до 1944/45. од I–VIII разреда.²⁹

После Првог до краја Другог светског рата у настави веронауке у гимназијама, средњим и грађанским школама коришћени су уџбеници нових аутора, сем Швабића, Тодоровића, Анђелковића, Ковачевића и Стојановића. То су били руски дворски прота Димитрије Соколов³⁰, Јеремија В. Станојевић³¹, Андра Гавриловић³², др Тихон Радовановић³³, Владимир Дакић³⁴, А. Живановић, прота Григорије Микић³⁵,

је катихета, професор (1908–1921; 1923–1924) и управитељ (1920–1921; 1923–1925) Мушке учитељске школе у Јагодини (ЈАШОВИЋ П., ПЕТКОВИЋ Ђ., „Активност школског надзорника Јосифа В. Стојановића на размеђи векова (1898–1902) у архивским документима Основне школе у Бачини“, *Корени V* (2007), <http://www.arhivja.org.rs/images/aktivnost.pdf>, преузето: 30.10.2017). Написао је 15 уџбеника веронауке за средње школе.

²⁷ ЗБИРКА прописа о верској настави и верским дужностима у народним, грађанским, средњим и стручним школама, Милојковић Д. (ур.), Београд, 1935, 17–26.

²⁸ МИЛИН, Л., „Омладина и религија (питање веронауке у школама), *Гласник СПЦ* 8 (1992), 135.

²⁹ ЗБИРКА прописа о верској настави, 78.

³⁰ Димитрије Павлович Соколов (1832–1915) протојереј царског Зимског дворца у Петрограду и плодан богословски писац. Његов гимназијски уџбеник је био преведен и у употреби у српским школама: СОКОЛОВ, Д. П., Священная история Ветхого Завета, Санкт-Петербург, 4. издање 1872 (21. издање 1885).

³¹ Јеремија В. Станојевић (1881–1950), пуковник, професор Војне академије у Београду.

³² Андра Гавриловић (1864–1929) био је српски историчар, историчар књижевности и књижевник. Завршио је Филозофски факултет у Београду, а онда је био професор у Нишу и Београду.

³³ Тихон (световно: Тихомир Д. Радовановић) (1891–1951) завршио је Богословију Св. Саве у Београду, Богословски факултет у Атини, где је докторирао (1922), после постдипломских студија у Лајпцигу. Био је доцент Богословског факултета Београдског универзитета (1924–1930) и секретар Св. Арх. Синода СПЦ (1930–1932). Био је викарни епископ сремски (1932–1934) и епископ захумско-херцеговачки (1934–1939). Као библистичар написао је један уџбеник веронауке — Библијску повесницу, која је доживела шест издања.

³⁴ Владимир Дакић (1887–1970), протојереј, вероучитељ у Панчеву и парох при цркви светих Петра и Павла у Топчидеру. Као богословски писац написао више уџбеника за основне и средње школе.

³⁵ Григорије Микић (1882–1957) протојереј, катихета у гимназији у Сремској Митровици (1909–1912), катихета и гимназијски професор у Сремским Карловцима (1912–1941). Завршио је Богословију у Сремским Карловцима (1906) и слушао предавања из филозофије и теологије у Загребу, Будимпешти и Же-

Љубомир Н. Рајић³⁶, Ненад М. Барачки³⁷, проф. Душан К. Петровић³⁸, проф. Јеврем Игумановић³⁹, прота Живан М. Маринковић⁴⁰, проф. Радослав Доброта, Никола Драгићевић, Преподобни отац Јустин Поповић⁴¹, проф. Велимир Хаџи Арсић⁴² и проф. Димитрије Димитријевић⁴³: **СОКОЛОВ, Д., Свештена историја Старога завета за средње школе, Београд, 1920.**

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Историја Хришћанске Цркве за средње и стручне школе, Београд, 1921.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска етика за средње и стручне школе, Београд, 2. исправљено издање 1921.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска наука за први разред средњих школа, Београд, девето издање 1922.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска наука за други разред средњих школа, Београд, 1920.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска наука (обредословље) за трећи разред средњих школа, Београд, 3. издање 1922.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска наука (катихизис) за четврти разред средњих школа, Београд, 2. издање 1921.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Историја српске цркве за средње и стручне школе, Београд, 1922.

ШВАБИЋ, П., Историја српске цркве за ученике и ученице средњих школа, Београд 1922.

АНЂЕЛКОВИЋ, М., Хришћанска наука за ученике и ученице средњих школа, верско-моралне поуке на основу Новог завета, Београд, 1922.

АНЂЕЛКОВИЋ, М., Хришћанска наука за ученике и ученице средњих школа, верско-моралне поуке на основу Старог завета, Београд, 1923 (3. издање 1925).

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска наука (катихизис) за трећи разред средњих школа, по наставном програму од 1920. године, Београд, 4. издање 1924.

КОВАЧЕВИЋ, Д., Свештена историја Старог и Новог Завета до друге године рада Христова за први разред средњих школа по наставном програму од 25.11.1924. године, Београд, 1925.

неви. Написао је два изузетно квалитетна гимназијска уџбеника: „Преглед историје хришћанске цркве“ и „Српска црква“.

³⁶ Љубомир Н. Рајић дипломац Московске духовне академије и професор Друге мушке Гимназије.

³⁷ Ненад М. Барачки (1878–1939), свештеник, катихета, професор, појак, хоровађа, мелограф. Завршио је Богословију и Филозофски факултет у Београду. Написао је два уџбеника веронауке.

³⁸ Душан К. Петровић је био професор Девете мушке гимназије у Београду.

³⁹ Јеврем Игумановић је био професор Женске гимназије „Краљице Марије“ у Београду.

⁴⁰ Живан М. Маринковић (1899–1976) завршио је Богословију Св. Саве у Београду и Сремским Карловцима (1921), Богословски факултет у Београду (1926), а усавршавао се на Римокатоличком богословском факултету у Стразбургу, Француска. Био је суплент Богословије Св. Саве у Сремским Карловцима (1928–1931), катихета Треће женске гимназије (1931–1939), професор и ректор Призренске богословије (1939–1941; 1947–1955) (МАРКОВИЋ, И., Проти Живану М. Маринковићу — поводом четрдесетогодишњице упокојења, <http://www.monokl-online-shop.net/pravoslavlje/2016/06/18/proti-zivanu-m-marinkovicu-povodom-cetrdesetogodisnjice-upokojenja/>, преузето: 29.10.2017). Прота, као плодан богословски писац, са Игумановићем је написао три уџбеника веронауке.

⁴¹ Јустин Поповић (1894–1979) завршио је Богословију Св. Саве у Београду (1905–1914), студирао на Петроградској духовној академији (1916) и Оксфордском универзитету (1916–1919), а докторирао теологију у Атини (1926). Био је професор Богословије Св. Саве у Сремским Карловцима (1921–1927; 1928–1930), Богословије у Битољу, професор Богословског факултета Београдског универзитета (1934–1945), архимандрит и духовник манастира Телије код Ваљева (1948–1979). Канонизован у ред светитеља СПЦ 2010. и слави се 14. јуна по новом календару. Био је плодан богословски писац, а са проф. Велимиром Хаџи Арсићем написао уџбеник веронауке за трећи разред средњих и грађанских школа, који је доживео више издања: ПОПОВИЋ, Ј. — ХАЏИ АРСИЋ, В., Тајне вере и живота (основно богословље), Крњево, 1977 (друго издање 1985).

⁴² Велимир Хаџи Арсић (1892–1986) завршио је Богословију Св. Саве у Београду. У Оксфорду и на Сорбони је студирао социологију, а у Кијеву теологију. Био је професор Богословије Св. Саве у Сремским Карловцима, Богословије у Битољу, Учитељске школе у Београду.

⁴³ Протојереј-ставрофор др Димитрије Димитријевић био је професор Богословског факултета у Београду.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Православна хришћанска наука (Нови Завет од друге године Христова рада и наука о богослужењу) за други разред средњих школа, по наставном програму 1926. године, Београд, 1926.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Хришћанска наука (катихизис) за трећи разред средњих школа, по наставном програму од 1926. године, Београд, пето издање 1926.

КОВАЧЕВИЋ, Д., Свештена историја Новог Завета и Наука о богослужењу Православне цркве, друго издање, Београд, 1926.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Историја хришћанске цркве (од 34–1054. год.) за средње и стручне школе, Београд, 3. издање 1928.

СТОЈАНОВИЋ, Ј. В., Историја хришћанске цркве (од 1054–1021. год.) за средње и стручне школе, Београд, 3. издање 1928.

АНЂЕЛКОВИЋ, М., Историја хришћанске и српске цркве, Београд, 1928.

ГАВРИЛОВИЋ, А., Историја Српске православне цркве, Београд, 1927 (2. издање 1930).

У настави веронауке од школске 1932/33. у гимназијама су коришћени следећи уџбеници:

I разред: РАДОВАНОВИЋ, Т., Библијска повесница (Стари и Нови завет) за ученике-це **I разреда средњих школа**, Београд, 1928.

II разред: ДАКИЋ, В., Историја Хришћанске цркве у сликама за ниже разреде **средњих школа**, Панчево, 1930.⁴⁴

III разред: АНЂЕЛКОВИЋ, М. С., Катихизис православне цркве, Београд, 1934;

IV разред: ЖИВАНОВИЋ, А., Наука о богослужењу;

V разред: МИКИЋ, Г., Преглед историје хришћанске цркве, Сремски Карловци, 1930.

VI разред: РАЈИЋ, Љ., Догматика, наука православне вере (кратка апологетика и догматика Православне цркве) за шести разред средњих школа, Београд, 1930.

VII разред: ТОДОРОВИЋ, С., Морално богословље.

VIII разред: ТОДОРОВИЋ, С., Морално богословље.⁴⁵

Школске 1934/35. промењени су уџбеници у гимназијама:

III разред: РАЈИЋ, Љ., Православни катихизис за трећи разред средњих и грађанских школа, 4. издање, 193?

IV разред: КОВАЧЕВИЋ, Д., Литургија;

V разред: МИКИЋ, Г., Историја цркве, Сремски Карловци, 1936; БАРАЧКИ, Н., Историја српске православне цркве, Панчево, 1932.

VI разред: РАЈИЋ, Љ., Догматика са апологетиком (кратка апологетика и догматика православне цркве), Београд, 2. издање 1936.⁴⁶

У средњим и њима сличним школама учило се из уџбеника проте Саве, проте Добросава, Барачког, Дакића, Рајића и Радослава Доброте:

ТОДОРОВИЋ, С., Православна догматика са апологетским разјашњењима за више разреде средњих и учитељских школа, Београд, 1931.

КОВАЧЕВИЋ, Д., Катихизис Православне хришћанске цркве за трећи разред средњих и њима сличних школа, Београд, 1934.

КОВАЧЕВИЋ, Д., Библијска повесница Старог и Новог Завета за први разред средњих и њима сличних школа, Београд, 1934.

⁴⁴ Друга издања: ДАКИЋ, В., Историја Хришћанске цркве у сликама за други разред средњих и грађанских школа, Панчево, 2. издање 1931. (6. издање 1935?)

⁴⁵ Можда се користило фототипско издање старог уџбеника: ТОДОРОВИЋ, С., Православна хришћанска моралка, Нови Сад, 1899. или је постојало раније издање: Саво Тодоровић, Православно морално богословље, Београд Геца Кон, 1939.

⁴⁶ Извештај за школску 1934/35. годину Државне реалне гимназије у Зајечару, Зајечар, 1935, 31.

БАРАЧКИ, Н., Историја хришћанске цркве, Суботица.

ДАКИЋ, В., Катихезе уз Библијску повесницу за први разред средњих и грађанских школа, Панчево, 1934.

ДАКИЋ, В., Библијска повесница Старога и Новог Завјета за први разред средњих и грађанских школа, Панчево, 1934. (3. издање 1938)

РАЈИЋ, Љ., Библијска повесница (свештена историја Старог и Новог Завета) за први разред средњих и грађанских школа, Београд, 2. издање 1934. (4. издање 1939)

ДОБРОТА, Р., Историја Старога завета за први разред средњих и грађанских школа, Београд, 1939.

ДОБРОТА, Р., Историја Новог завета за други разред средњих и грађанских школа, по програму од 29.12.1938. године, Београд, 1940.

Школске 1938/39. у гимназијама су промењени неки уџбеници:

I разред: ПЕТРОВИЋ, Д., Библијска повесница⁴⁷

II разред: МАРИНКОВИЋ-ИГУМАНОВИЋ, Историја цркве у сликама, за други разред средњих и грађанских школа, Београд, 1935.

IV разред: МАРИНКОВИЋ-ИГУМАНОВИЋ, Наука о богослужењу Православне цркве или Литургија за четврти разред средњих школа, Београд, 2. издање 1936.

V разред: МАРИНКОВИЋ-ИГУМАНОВИЋ, Историја опште хришћанске и Српске православне цркве за више разреде средњих школа, Београд, 1937

VI разред: РАЈИЋ, Љ., Догматика (кратка апологетика и догматика православне цркве) ученицима средњих и стручних школа, Београд, 2. издање 1939.⁴⁸

Школске 1939/40. промењен је уџбеник за први разред који се користио у гимназијама, средњим и грађанским школама:

ДОБРОТА, Р. — ДРАГИЋЕВИЋ, Н., Историја Старог завета за први разред средњих и грађанских школа, по програму од 29.12.1938. године, Београд, 1939.⁴⁹

Од школске 1940/41. и у току Другог светског рата у гимназијама, средњим и грађанским школама су се појавили следећи уџбеници:

ПРОТИЋ, П., Православна хришћанска етика за средње и средње стручне школе, Београд, 1940.

ПОПОВИЋ, Ј. — ХАЏИ АРСИЋ, В., Православни хришћански катихизис за трећи разред средњих и грађанских школа, Београд, 1939;

ИГУМАНОВИЋ, Ј. — ПЕТРОВИЋ, Д., Историја Старог завета за први разред средњих и грађанских школа, Београд, 1940. (2. издање 1943)

ИГУМАНОВИЋ, Ј. — ПЕТРОВИЋ, Д., Историја Новог завета за други разред средњих и грађанских школа, Београд, 1940. (2. издање 1943)

ИГУМАНОВИЋ, Ј. — ПЕТРОВИЋ, Д., Историја хришћанске цркве за више разреде средњих и стручних школа, Београд, 1940.

ИГУМАНОВИЋ, Ј. — ПЕТРОВИЋ, Д., Историја српске православне цркве за више разреде средњих и стручних школа, Београд, 1940.

ДАКИЋ, В., Историја Новог завета за први разред средњих и грађанских школа и пети разред народних школа, Београд, 1940.

ДАКИЋ, В., Историја Новог завета за други разред средњих и грађанских школа и шести разред народних школа, Београд, 1940.

⁴⁷ Вероватно је реч о уџбенику два аутора: Васић, Д., Петровић, Д., Библијска повесница Старог и Новог завета за I разред средњих и грађанских школа, Београд, 2. издање 1938.

⁴⁸ Извештај за школску 1938/39. годину Државне реалне гимназије у Зајечару, 22.

⁴⁹ Извештај за школску 1939/40. годину Државне реалне гимназије у Зајечару, Зајечар, 1940.

- ДАКИЋ, В., Православни хришћански катихизис за ученике трећег разреда средњих и грађанских и седми разред народних школа, Београд, 1940.
- ДАКИЋ, В., Историја Старог завета за први разред средњих и грађанских школа и пети разред народних школа, Београд, 2. издање 1943.
- РАЈИЋ, Љ., Православни катихизис за трећи разред средњих и грађанских школа, Београд, 1940.
- ИГУМАНОВИЋ, Ј. — ПЕТРОВИЋ, Д., Историја српске православне цркве за више разреде средњих и стручних школа, Београд, 1940.
- ДОБРОТА, Р. — ДИМИТРИЈЕВИЋ, Д., Православна хришћанска етика за средње и средње стручне школе, Београд, 1940.⁵⁰
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Д., Православни хришћански катихизис за ученике трећег разреда средњих и грађанских школа, Београд, 1941.
- ИГУМАНОВИЋ, Ј. — ПЕТРОВИЋ, Д., Историја хришћанске цркве за више разреде средњих и стручних школа (други разред средњих и грађанских школа), Београд, 1943.
- ДОБРОТА, Р., Историја Новог завета, за други разред средњих и грађанских школа, Београд, 1940 (2. издање 1943).
- ДОБРОТА, Р. — ДРАГИЋЕВИЋ, Н., Историја Старог завета за први разред средњих и грађанских школа, по програму од 29.12.1938. године, Београд, 1943.

Уџбеници веронауке од 2001. године до данас

У „Службеном гласнику РС“ бр. 46 од 27. јула 2001. објављено је да је Влада Републике Србије донела „Уредбу о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи“.⁵¹ Тачан назив предмета и уџбеника веронауке је *православни катихизис (веронаука)*. У школској 2001/02. години верска настава је била факултативан предмет⁵². Од наредне школске 2002/03. године, па све до данас, веронаука је постала обавезан изборни предмет.⁵³ Број часова веронауке у свим разредима средње школе износи по један час седмично.⁵⁴ Годишњи фонд часова за први, други и трећи разред гимназије је по 37 часова, а за четврти разред је 32 часа. Наставни план и програм верске наставе споразумно доносе министар просвете и министар вера на усаглашени предлог традиционалних цркава и верских заједница. Епископ пожаревачко-браничевски г. Игнатије (Мидић)⁵⁵ је први теоретичар наставног плана и програма православног катихизиса. Од школске 2016/17. промењен је наставни план и програм, али предањски, литургијски карактер веронауке није промењен.

Епископ браничевски Г. Игнатије (Мидић) је био писац уџбеника за све разреде основних и средњих школа. За средње школе, до измене наставног плана и програма 2016. године, постојала су два уџбеника:

⁵⁰ Овај уџбеник је заправо написао Петар С. Протић, а по новом програму су га прерадили и допунили Радослав Доброта и Димитрије Димитријевић.

⁵¹ Број 110-7221/2001 од 24. јула 2001. год.

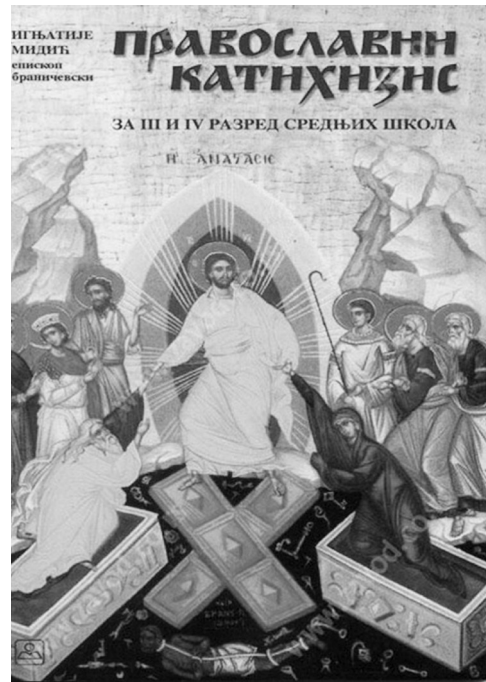
⁵² Уредба о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи, чл. 2.

⁵³ Закон о основама система образовања и васпитања, чл. 72 стп. 5. („Сл. гласник РС“, бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013).

⁵⁴ Правилник о наставном плану и програму предмета верска настава за средње школе, чл. 2 („Прогласни гласник“ бр. 11/16).

⁵⁵ Игнатије Мидић (1954-), завршио Богословију и Православни богословски факултет у Београду, докторирао на Атинском универзитету (1987), Епископ пожаревачко-браничевски (1994-), професор догматике на Православном богословском факултету у Београду (1988-).

Изглед уџбеника веронауке за гимназије и средње стручне школе (2001–2016)

МИДИЋ, И., Православни катихизис за I и II разред средњих школа, Београд, 2002 (остала издања 2004, 2008, 2010).

МИДИЋ, И., Православни катихизис за III и IV разред средњих школа, Београд, 2006.

Његови уџбеници православног катихизиса — веронауке — нису имали схоластичку концепцију као предратни катихизиси и тенденцију рационално-гностичког одвајања од литургијско-подвижничког етоса Цркве. Они су нудили свеобухватни приступ животу, холистички поглед на свет, савремену цивилизацију и проблеме човека у њој. Тако су у огромној мери уклањали препреку активног укључења ученика веронауке у литургијско-богослужбени живот Цркве Божије, а самим тим у живот вечни.

Тренутно по новом наставном плану нису написани нови уџбеници.

Summary: The aim of this work is to present the textbooks for religious instruction used in grammar and secondary schools in Serbia since the liberation from Turkish slavery until today. Since there was no index or bibliography of the textbooks for religious instruction in Serbian primary and secondary schools in the past two centuries of its existence, this work will significantly contribute to this theme. The work presents authors, titles and covers of the textbooks of the religious instruction for grammar schools and secondary schools in this period.

Keywords: Religious instruction, grammar schools and secondary schools, past two centuries, bibliography, authors of the textbooks, titles of the textbooks, covers of the textbooks.

Литература

- Богословија Светог Саве 1836–2016, Београд, 2016.
- Гавриловић, Н., Карловачка богословија, Сремски Карловци, 1984.
- Годишњи извештај за школску 1900/01. годину Гимназије Доситеја Обрадовића, Ниш, 1901.
- Годишњи извештај за школску 1901/02. годину Гимназије Доситеја Обрадовића, Ниш, 1902.
- Годишњи извештај за школску 1902/03. годину Гимназије Доситеја Обрадовића, Београд, 1903.
- Годишњи извештај за школску 1903/04. годину Гимназије у Зајечару, Београд, 1904.
- Годишњи извештај за школску 1907/08. годину Гимназије у Зајечару, Зајечар, 1908.
- Збирка прописа о верској настави и верским дужностима у народним, грађанским, средњим и стручним школама, Милојковић Д. (ур.), Београд, 1935.
- Извештај за школску 1908/09. годину Гимназије у Зајечару, Зајечар, 1909.
- Извештај за школску 1909/10. годину Гимназије у Зајечару, Зајечар, 1910.
- Извештај за школску 1910/11. годину Гимназије у Зајечару, Зајечар, 1911.
- Извештај за школску 1938/39. годину Државне реалне гимназије у Зајечару, Зајечар, 1939.
- Извештај за школску 1939/40. годину Државне реалне гимназије у Зајечару, Зајечар, 1940.
- Јашовић П., Петковић Ђ., „Активност школског надзорника Јосифа В. Стојановића на размеђи векова (1898–1902) у архивским документима Основне школе у Бачини“, *Корени V* (2007), <http://www.arhivja.org.rs/images/aktivnost.pdf>, преузето: 30.10.2017.
- Крушевачка гимназија, Извештај о раду и ученичком напретку у школској 1907–1908. години, Крушевац, 1908.
- Марковић, И., Проти Живану М. Маринковићу — поводом четрдесетогодишњице упокојења, <http://www.monokl-online-shop.net/pravoslavlje/2016/06/18/proti-zivanu-m-marinkovicu-povodom-cetrdesetogodisnjice-upokojenja/>, преузето: 29.10.2017.
- Милин, Л., „Омладина и религија (питање веронауке у школама)“, *Гласник СПЦ* 8 (1992), 133–142.
- Милићевић, М. Ђ., Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године, Београд, 1868.
- НЕГОТИНСКА ГИМНАЗИЈА 1839–1989, Неготин, 1989.
- Катихизис 18. и 19. века, digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/string:Катихизис/, преузето: 9.3.2017.
- ПИЛИПОВИЋ, Р., „Српски богослови на школовању у Русији у другој половини XIX века — према оцени руског царског дипломате“, *Годишњак за друшћивену историју* 1 (2012), 75–90.
- ПИЛИПОВИЋ, Р., „Српски богослови на школовању у Русији у другој половини 19. века — према оцени руског царског дипломате“, *Годишњак за друшћивену историју* 2 (2012), 77–103.
- ЦВЕТИНЧАНИН, М., Зајечарска гимназија 1836–1936, Зајечар, 1937.

Фотографије

- Дигитална Библиотека Матице српске, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/> <http://www.knjizara.zavod.co.rs/pravoslavni-katihizis-1-srednje>
- <http://www.knjizara.zavod.co.rs/pravoslavni-katihizis-3-srednje>